

نوع مقاله: پژوهشی

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۲۷

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۳/۱۶

صفحات: ۸۹-۱۰۳

10.52547/mmi.2049.1

شیوه انتظام ساختار فضایی ورودی مساجد شیراز در دوره قاجار

ملیحه تقی پور* سعیده عسکرزاده**

چکیده

فضاهای مذهبی به خصوص مساجد در دوره اسلامی از اهمیت بسزایی برخوردارند. فضاهای ورودی به عنوان اولین جزء می‌توانند نشانگر مفاهیم و ارزش‌های معماری آن فضا باشند، لذا ورودی‌ها به لحاظ داشتن نقش کالبدی، کارکردی، و انتقال دهنده مفاهیم و معانی، حایز اهمیت هستند. این دیدگاه که اعتقادات و ارزش‌های حاکم بر جامعه، به بروز نوآوری‌هایی در معماری منجر می‌شود، بیش از همه در نظام کالبدی و فضایی مساجد مجال بروز یافته است. یکی از مهم‌ترین اجزای این نظام، ورودی می‌باشد. پرسش پژوهش حاضر چگونگی قرارگیری محل، شکل و مسیر ورودی‌ها، و چگونگی ارتباط ورودی‌ها با مکان و موقعیت آن‌ها است. این پژوهش در پی یافتن نحوه انتظام ورودی مساجد، براساس تفاوت‌های کالبدی، مسیر، و جهت ورودی در دوره قاجاریه در شهر شیراز می‌باشد. ورودی این مساجد در طول تاریخ، دچار دگرگونی‌های فراوانی شده است؛ با توجه به در دسترس نبودن اطلاعات، ملاک بررسی، وضعیت کنونی آن‌ها است. روش تحقیق این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است. با استفاده از این روش، تحلیلی بر فضاهای طراحی شده ورودی‌های مساجد قاجار شیراز، انجام شده است.

این مقاله ابتدا، به مطالعه و بررسی شکل‌گیری ورودی در این مساجد پرداخته، سپس با برداشت میدانی و استفاده از نقشه‌های موجود، ورودی مساجد قاجار شیراز را از دیدگاه‌های اجزای تشکیل دهنده، محور ورودی، نحوه ورود، تزیینات ورودی، تناسب نما، تناسب پلان، الگوی ورودی، و محل قرارگیری ورودی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده، و در نهایت، به دست‌بندی ساختاری-فضایی آن‌ها پرداخته است.

واژگان کلیدی: فضای ورودی، اجزای ورودی، ترکیب کالبدی، مساجد قاجار، شیراز.

مقدمه

جایگاه و مرتبه معماری قاجار در تاریخ گذشته معماری ایران، می‌تواند محل بحث و تأمل باشد (کمالی، ۱۳۸۸: ۴۷). در تاریخ هنر معماری ایران، دوران قاجار از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این دوره برای نخستین بار شیوه‌های معماری غربی به همراه شاخصه‌های متعدد آن‌ها وارد معماری شد. این شیوه‌ها گاه در تلفیق با معماری سنتی (رمضان جماعت و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۶)، ادامه دهنده معماری دوران‌های پیش به خصوص صفویه (کمالی، ۱۳۸۸: ۴۷)، و گاه مجزا از آن و متأثر از کشورهای بیگانه مخصوصاً کشورهای غربی و روسیه بودند (رمضان جماعت و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۶). سفر به اروپا و موارد مشابه آن، و ورود عناصری مانند خیابان و میدان به ایران، تغییراتی در معماری قاجار به وجود آورد. در این دوران، عناصر و اشکالی مانند روزن‌های قوسی شکل و هلالی، حوض خانه و غیره، وارد معماری شدند (کمالی، ۱۳۸۸: ۴۷). در مجموع، تحولی در سیر هنر معماری ایجاد شد. دوره قاجار، دوره تنوع در گرایش‌ها و شیوه‌های معماری است. تنوع و تضادی که متأثر از عوامل گوناگون و رویکردهای مختلف سنت و تجدد است (رمضان جماعت و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۶). مساجد دوره قاجار از لحاظ طرح کلی برگرفته از معماری دوره‌های قبل و اصیل ایران می‌باشد؛ اما برخی ویژگی‌هایی در آن‌ها دیده می‌شود که در مساجد دوره‌های قبل وجود نداشته است، در حالی که نمونه‌هایی از این ویژگی‌ها، در مساجد هند دوره گورگانیان مشاهده می‌شود. این مطلب، بیانگر پیوندهای هنری و فرهنگی خاندان قاجار با هندوستان است. این رابطه، باعث تأثیرپذیری معماری ایران از مساجد هندوستان شده است. (کمالی، ۱۳۸۸: ۴۹). مسجد، محلی برای عبادت و انجام فعالیت‌های چندمنظوره برای مسلمان است (Athiqah Baharudin and Sabrina, 2014: 106). شکل ورودی به عنوان یکی از عناصر مهم و مؤثر در معرفی افکار و نظرات دوران مربوط به خود، بسیار مهم است، و متناسب، هماهنگ و پیوسته با امکانات، اهداف عملکردی و تفکرات دوره مربوط به خود شکل می‌گیرد. جایگاه ورودی در فرایند طراحی بناها در ادوار مختلف تاریخی کشورمان، به وضوح به چشم می‌خورد (دوستی مطلق، ۱۳۸۸: ۹۲). فضاهای ورودی به عنوان مفصلی بین درون بنا و عرصه عمومی، مکان تغییر مسیر حرکت، محل توقف و انتظار است که جلوی بنا را از فضای عبوری متمایز می‌کند (علی‌الحسابی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۹). توجه به بررسی این فضا ضروری است؛ به ویژه آن که ملاحظه می‌شود که نه تنها روند تکامل طراحی فضاهای ورودی در معماری معاصر ایران متوقف

شده، بلکه آثار موجود نشان‌دهنده یک روند نزولی و انحطاطی در بسیاری از موارد هستند. بهره‌گیری از آموزه‌های معماری ایران در این دوران، نقش مهمی در طراحی بناها خواهد داشت (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۱۰).

شناخت طرح‌ها و الگوها به معنی شناخت روابط اجتماعی است که در داخل فضاها اتفاق می‌افتد (معماریان و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰۷). (در فهرست منابع نیافتیم) گونه مانند فضا و شکل، باتوجه به نگاه کاربر آن قابل تفسیر است. اگرچه آن دارای تعریفی مشخص است و به آن می‌توان نماینده گروهی از اشیا با ویژگی‌های مشترک گفت، اما تعریف "ویژگی‌ها" بسته به تفسیر آن، قابل تغییر است (معماریان و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱۱). در ایران، گونه‌شناسی در دهه ۱۳۵۰ با نگاه اقلیمی به معماری آغاز شد. در دهه ۱۳۶۰، گونه‌شناسی بیشتر از طریق سازمان‌های دولتی، صورت گرفته است (توکلیان و بهمنی کازرونی، ۱۳۹۴: ۹۴).

مسجدها را بهترین نمونه‌های بناهای سنتی ایران در دوره اسلامی برای بررسی گونه‌های فضاهای ورودی می‌توان دانست (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۱۵). ورودی مساجد از اهمیت بسیار بالایی برخوردار بوده است؛ زیرا اولین جزء از فضاهای مسجد می‌باشد، و می‌تواند مکانی برای اتصال ساحت دنیایی و جهان مینوی باشد (طبسی و فاضل‌نسب، ۱۳۹۱: ۸۲). پژوهش حاضر در پی بررسی و تحلیل ورودی مساجد قاجار شیراز، و رسیدن به دستبندی این فضاها، براساس تفاوت در نظام ورودی، مسیر دسترسی به درون بنا، اجزای ورودی، و اصول طراحی آن‌ها براساس موقعیت‌شان می‌باشد. به علاوه در میان اجزای معماری، ورودی یکی از اصول حاکم بر ساماندهی فضای معماری است. نتایج این پژوهش می‌تواند راهکارهایی را جهت احیای این اجزا ارائه دهد. همچنین از این الگوها و گونه‌ها می‌توان در طراحی معماری ورودی بناهای معاصر ایران به خصوص مساجد، استفاده کرد.

پژوهش حاضر، قصد دارد با بررسی ورودی مساجد شیراز دوره قاجار، گونه‌بندی، و تحلیل آن‌ها، به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

- موقعیت قرارگیری ورودی‌ها، شکل ورودی، و مسیر دسترسی به داخل مساجد چگونه بوده است؟
- آیا رابطه میان گونه‌های مختلف ورودی‌ها با مکان و موقعیت آن‌ها، قابل توجیه است؟

پیشینه پژوهش

در حوزه فضاهای ورودی به ویژه ورودی مساجد، مطالعات متنوعی صورت پذیرفته، که به طور خلاصه در جدول ۱ بیان

مساجد

مساجد، محل نیایش، و مهم‌ترین مرکز اجتماعی و عبادی هستند که با الگو گرفتن از باورهای اسلامی شکل گرفته‌اند. هر نیایشگاه، جایگاه ویژه و بااهمیتی دارد، و از اساسی‌ترین و شاخص‌ترین عناصر شهری هر دوره از تاریخ معماری، محسوب می‌شود.

مسجد، به‌عنوان نمادی از معماری اسلامی باید نقش مهمی در انعکاس برتری خداوند قادر مطلق ایفا کند (Othman and Zainal-Abidin, 2011: 105). گذشته از اهداف اجتماعی و مذهبی اصلی، مسجد مظهر هویت یک جامعه است. ویژگی‌های مسجد از اولین مسجد در مدینه تا به امروز دارای تغییرات زیادی شده است؛ که در این گذار تاریخی، اضافات قابل توجهی از سادگی بیش از حد تا فروتنی را شامل می‌شود (Ahmad and other, 2016: 96). مساجد در تاریخ معماری اسلامی

شده است. علی‌رغم تلاش‌های به‌عمل‌آمده، هنوز نواقص و کم‌وکاستی‌هایی در راه معرفی این فضاها وجود دارد. هیچ‌یک از این پژوهش‌ها با رویکرد گونه‌شناسی، موضوع ورودی مساجد دوره قاجار شیراز را مد نظر قرار نداده است.

روش پژوهش

ابزار تحقیقاتی ما در این پژوهش با استناد به اسناد و نشانه‌های فرهنگی مردم ایران استخراج شده است. این موارد، در منابع مکتوب تاریخی و معماری دوران‌های گذشته دیده می‌شوند. لذا می‌توان گفت در نهایت، روش تحقیق در تهیه این گزارش، توصیفی - تحلیلی است. بدین منظور، ابتدا بررسی میدانی بنا و مطالعه منابع مکتوب مرتبط با موضوع تحقیق شامل متون تاریخی در رابطه با مساجد و بناهای دوره قاجار و ورودی آن‌ها، به‌عنوان داده‌های خام، صورت گرفته است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

سال	نویسنده	عنوان کتاب یا مقاله	توضیحات
۱۳۷۲	حسین سلطان‌زاده	فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران	شناخت ادبیات تخصصی، نظام شکل‌گیری، و اجزای تشکیل‌دهنده ورودی‌های بناهای سنتی از جمله خانه، حمام، مسجد، مدرسه، و باغ.
۱۳۸۸	پیوند دوستی مطلق	بررسی تاریخی ورودی	اهمیت و ساماندهی جایگاه ورودی بناها در ادوار مختلف تاریخ.
۱۳۸۹	رضا محمدی و محمد علی رجبی	بررسی کتیبه‌های سردر ورودی منازل تهران از قاجار تاکنون	شناخت و نحوه شکل‌گیری سردر و کتیبه؛ از اجزای اصلی ورودی در معماری قاجار.
۱۳۸۹	مینا رمضان جماعت و جواد نیستانی	جلوه‌های سنت و تجدد در فضاهای ورودی خانه‌های تهران در دوره قاجار	بررسی فضاهای ورودی خانه‌های تهران عهد قاجار و تحلیل ویژگی‌های ساختاری، و تزئینی آن‌ها. این موضوع، بیانگر جلوه‌هایی متنوع، متغیر و گاه ترکیبی از ارزش‌های بومی و باورهای غربی حاکم بر معماری است.
۱۳۹۱	محسن طیبی و فهیمه فاضل‌نصب	بازشناسی نقش و تأثیر جریان‌های فکری عصر صفوی در شکل‌گیری و ورودی مساجد مکتب اصفهان	بررسی نقش تفکرات حاکم بر زمان در شکل‌گیری ورودی مساجد، با مقایسه نظام ورودی مساجد متعلق به مکتب اصفهان.
۱۳۹۱	محمدجواد مهدوی‌نژاد و همکاران	گونه‌شناسی مسجد - مد رسه‌های دوره قاجار	گونه‌شناسی، و دسته‌بندی مسجد - مدرسه‌ها به‌عنوان فضای مذهبی - آموزشی.
۱۳۹۲	مهدی حمزه‌نژاد و همکاران	گونه‌شناسی مفهومی ورودی مساجد در ایران با استفاده از مفاهیم قدسی	انعکاس مفاهیم قدسی در ورودی مساجد به‌عنوان یکی از علل بروز تفاوت‌های معنایی و کالبدی در آن‌ها، با هدف گونه‌شناسی ورودی‌ها براساس مفاهیم.
۱۳۹۴	زهره توکلیان و سارا بهمنی کازرونی	بررسی چگونگی شیوه انتظام شبستان در مساجد تاریخی شیراز	بیان مؤثر بودن جهت قبله و شکل زمین در شیوه انتظام مساجد شیراز، و متناسب بودن آن با حیاط مساجد. این موضوع، منجر به دسته‌بندی شبستان‌های مساجد تاریخی شیراز شده است.

به دلیل بهره‌مندی از مشخصه‌های ویژه‌ای همچون مطرح بود ن به عنوان مهم‌ترین رکن مذهبی جامعه مسلمان و نقطه کانونی گسترش شهرها و روستاها، همواره تأثیرات شگرفی بر مشخصات سبک‌شناختی، معماری، شکل‌گیری، و چگونگی و نحوه گسترش مجموعه‌های شهری و معماری داشته است. از این رو، ویژگی‌های اساسی معماری و شاخص‌ترین آثار هر عصر عمدتاً در این بناها، ظهور و بروز می‌یافته است (احمدی، ۱۳۹۲: ۳۸). طرح‌ریزی معماری فضای مسجد که مبتنی بر الگوسازی پیامبر است، به‌منزله ورود به مکان عبادی و ارتباط با خداوند است (کاظمی و کلانتری خلیل‌آباد، ۱۳۹۰: ۴۲). تعریف مفهوم مسجد به‌عنوان اصطلاحی ساده، اساساً یک ساختمان مستقرشده در تک‌محور افقی است. این محور که از وسط زمین عبور می‌کند، با عنوان قبله پنهان خوانده شد ه است (Ahmad and other, 2016: 97).

در طراحی مساجد از زمان پیدایش تاکنون باتوجه‌به بسیاری اصول ثابت و متغیر، سیر فکری آفرینش هنرمندان آن پنهان است. معماران در برهه‌های متفاوت زمانی و مکانی در آفرینش مقدس‌ترین بنای اسلامی، ثمره مجاهدت فکری، ذکری، و عملی خود را در بستر خاکی، متجلی می‌نمایند (توکلیان و بهمنی کازرونی، ۱۳۹۴: ۹۰).

مساجد قاجار

مساجد دوره قاجار، با پیروی از سبک معماری دوران صفویه همراه با تفاوت‌هایی از جمله کاربرد رنگ و نقش، ادامه و ارتقا پیدا می‌کنند. در معماری دوره قاجار سردر و کتیبه یکی از اجزای اصلی ورودی‌ها به شمار می‌رفتند. تمام خانه‌ها به‌ویژه خانه‌های اعیان و اشراف دارای سردر مجلل بودند. خانه‌های عامه مردم، سردرهای ساده داشت. در این سردرها، انواع کتیبه قرار می‌گرفت (محمدی و رجبی، ۱۳۸۸: ۲۷).

مساجد دوره قاجار از لحاظ طرح کلی، یعنی داشتن چهار ایوان، شبستان، گنبد، مناره، محراب، منبر و غیره، برگرفته از معماری دوره‌های قبل و اصیل ایران می‌باشد؛ اما برخی ویژگی‌ها در سبک معماری مساجد دوره قاجار دیده می‌شود که باعث وجه تمایز آن از دیگر سبک‌های معماری دوره‌های مختلف شده است. برخی از این ویژگی‌ها، در مساجد هند دوره گورکانیان مشاهده می‌شود (کمالی، ۱۳۸۸: ۴۹). استفادۀ گشاده‌دستانه از رنگ و نقش، و تحقق فضای رنگین کامل در این مساجد، شواهدی در آثار دوره تیموری دارد که در دوره‌های بعد به‌خصوص دوره قاجار، به‌متداول می‌گردد (کمالی، ۱۳۸۸: ۴۹).

در دوران قاجار، اگرچه شیراز موقعیت ویژه خود را به‌عنوان مرکز سیاسی کشور از دست داد؛ اما همچنان به‌عنوان یکی از شهرهای درجه اول ایران، مطرح بود (کمالی سروسستانی، ۱۳۸۴: ۱۰).

فضای ورودی

هر فضای ورودی، دارای اهداف و اصولی متناسب با آن بناست. فضای ورودی، نقطه شروع ارتباط مخاطب با فضای معماری است. این فضا، بیانگر جایگاه ویژه و متمایزی جهت هویت‌بخشی به معماری می‌باشد.

الگوی کیهانی "در" که در اصل، گذرگاهی است برای رسیدن از جهانی به جهان دیگر، بیشتر از مقوله "زمانی و دوری" است. باب‌الابواب نیز در تعبیر عرفانی به معنای توبه می‌باشد؛ زیرا توبه، نخستین چیزی است که انسان به‌وسیله آن وارد قرب کبریایی می‌شود (خسروجرودی و محمودی، ۱۳۹۳). اهمیت طراحی ورودی به حدی است که گویی ورودی بنا «چون چتری دلپذیر و چون شاخساری سربرهم‌آورد ه، برای دعوت و تعظیم حضور انسان، آغوش برگشوده است» (حمزه‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۱). امروزه یکی از مشکلاتی که در اکثر طرح‌های معاصر رواج دارد؛ بی‌توجهی به مفهوم ورودی در اطراف فضا است. اساساً همه فضاها کاملاً مستقل و منتزع از تأثیرات جانبی اعم از هم‌جواری‌ها، نوع رویدادهای فضای پیرامون، و غیره طراحی می‌شوند. در این فرایند، طراحی ورودی عملاً در آخرین مرحله و نهایتاً به‌صورت صرفاً منفذی برای ارتباط درون و بیرون صورت می‌گیرد (علی‌الحسابی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۸).

فضای ورودی در طول تاریخ

از آنچه در شکل‌گیری فضاهای ورودی در تمدن‌ها و سبک‌های مختلف مؤثر بوده است، می‌توان اوضاع طبیعی و اجتماعی منطقه، مذهب، نظام اجتماعی و فرهنگی، و غیره را نام برد. ورودی بناهای ایرانی در گذر از دوران پرفراز و نشیب تاریخی، دستخوش تحولات چشمگیری شده است، با این حال ویژگی‌های ممتاز خود را حفظ، و در هر دوره تاریخی دگرگونی‌های خاصی را تجربه کرده است (دوستی مطلق، ۱۳۸۸: ۹۲). شکل‌گیری فضاهای ورودی در طول تاریخ ایران در جدول ۲، آورده شده است.

فضای ورودی مساجد

فضاهای ورودی مساجد موجب تمایز بنای مسجد در بین فضاهای شهری می‌شوند. ورودی مساجد، عموماً حرکتی به‌سمت آسمان دارند.

ایجاد ارتباط صمیمی و عمیق با بنا و گاه باعث ترس و دلهره و هیبت می‌گردد (همان: ۹۰).

نقش فضای ورودی مساجد

در بناهای دوران کلاسیک، نقش معناشناختی و محافظتی در ورودی بسیار پراهمیت بوده است. بدین معنا که اعتقادات، تشریفات، و مذهب در شکل‌گیری ورودی نقش پررنگ‌تری داشته است (دوستی مطلق، ۱۳۸۸: ۹۵). نقش آستانه ورودی می‌تواند استفاده‌گرا، معناشناختی، یا محافظتی باشد.

ورودی مساجد همواره از اهمیت بسیار بالایی برخوردار بوده است؛ زیرا اولین جزء از فضاهای مسجد می‌باشد که می‌تواند علاوه بر کارکرد سازه‌ای و عملکردی، انتقال‌دهنده معانی و مفاهیم قدسی نیز باشد (حمزه‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۲). نقش فضاهای ورودی از نظر فرم، کالبد، و عملکرد در نمودار شکل ۱، نشان داده شده است. به تدریج طراحی فضای ورودی مساجد به نحوی که از لحاظ موقعیت روبه‌روی جبهه قبله باشد، و امتداد جهت و مسیر ورود به صحن در امتداد راستای محور قبله قرار گیرد، به یک اصل در طراحی فضای ورودی مساجد مهم، تبدیل شد (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۲۶). واردشوندگان به شکلی محترمانه و متناسب با خصوصیات کالبدی و کارکردی مسجد، وارد فضاهای درونی آن می‌شوند. در هنگام ورود، بهترین چشم‌اندازهای ممکن یعنی دیدی به ایوان، گنبدخانه، و شبستان واقع در جبهه قبله در جلوی آنان قرار می‌گیرد (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۲۹).

اجزای تشکیل‌دهنده ورودی مساجد

از نکات مهم درباره روند تکاملی طراحی فضاهای ورودی این است که فضای ورودی در ابتدا، تنها از یک جزء - فضا که "درگاه" نامیده شده است، تشکیل می‌شد (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۱۱). افزون بر آن، درهای دیگری در چندین جای آن

ساختمان اولیه مسجد نبی (ص) در مدینه، فضایی ساده بوده که ارتباط فضاهای درونی آن با فضاهای بیرونی، به وسیله تعدادی درگاه ساده تأمین شده است. ورودی در این نوع مسجدها تنها فاقد نوعی طراحی معمارانه بود، بلکه موقعیت آن در ساختمان از اصول مشخص و ثابتی پیروی نمی‌کرد. تنها اصل در این زمینه، عدم ورود به مسجد از مکان‌هایی واقع در جبهه قبله، یا حداقل عدم ورود از نقاط و مکان‌هایی در نزدیکی محراب بوده است (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۱۶). فضای ورودی مسجدها که در قرن نخستین هجری از اهمیت چندانی برخوردار نبود، به صورت روزافزونی مورد توجه معماران قرار گرفت (همان: ۲۵). اهمیت وارد شدن به فضاهای آیینی در فرهنگ ایران چنان بود که غالباً در طراحی آن‌ها چه از لحاظ کمی و چه از جنبه کیفی توجه، فعالیت، و سرمایه‌گذاری کافی صرف می‌شد (همان: ۷). در معماری اسلامی، ورودی مسجد خود را با هویت خاصی مطرح می‌کند. گاهی به کمک یک فرورفتگی حجمی در متن عبور از محیط، گاهی با رنگ کاشی و تزیینات متفاوت از محیط، و گاهی با ارتفاع سردری بس بلند، که بر عابری که در گذر از بازار یا محله به گم‌گشتی رسیده است، تأثیرگذاره تا طغیان ذهن وی را به وحدت فکری تبدیل کند (شایسته‌فر، ۱۳۸۷: ۳۷). اولین نظم مشترک در همه مساجد، رعایت جهت قبله در اندام‌های اصلی مساجد، و پس از آن هندسه سایت، یا زمینی که مسجد در آن بنا شده است (توکلیان و بهمنی کازرونی، ۱۳۹۴: ۹۵). علاوه بر کاربرد مصالح مختلف و هندسه در ورودی بنا، رنگ نیز عامل مهمی در تزیین این گونه ورودی‌ها به شمار می‌رود. به طوری که بهره‌گیری از رنگ‌های مختلف در کاشی‌کاری، و ترکیب رنگ‌ها، و به وجود آوردن طیف رنگ در این ورودی‌ها، کاملاً مشهود است (حمزه‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۱). نوع و تزیینات به کاررفته، گاه باعث

جدول ۲. فضای ورودی در طول تاریخ ایران

دوره معماری	شکل ورودی
ایلامیان	ورودی مورب، محافظت به وسیله مجسمه‌های شیر، گاو نر، و نوعی سگ.
هخامنشی	ورودی‌های غیرمستقیم.
شیوه پارتی	ایوان در فضای ورودی است.
شیوه رازی	بلند شدن سردر، به کارگیری تزیینات، به کارگیری هشتی و گنبد بر روی آن، رعایت سلسله‌مراتب و حریم‌ها.
شیوه آذری	استفاده از هندسه متنوع، اندازه‌های بسیار بزرگ سردر ورودی، تزیین سردر ورودی.
شیوه اصفهانی	پیچیدگی بیشتری در نظام ورودی هست.

بوده است تا مردم آزادانه بدان رفت و آمد داشته باشند. این درها هرگز در دیوار سوی محراب و قبله ساخته نمی شده‌اند (معماریان، ۱۳۷۲: ۲۰). به تدریج و در طی یک روند تاریخی، تعداد آن به هفت جزء - فضا رسید (سلطانزاده، ۱۳۷۲: ۱۱). در آنگاه مسجد از بیرون تا درون میانسرای آن، دارای یک رده بندی فضایی یا سلسله مراتب است (معماریان، ۱۳۷۲: ۲۰). در نظام فضایی این گونه از ورودی ها، به درک و دید انسانی بها داده شده است، و از جنبه روان شناختی به تکامل سلسله مراتب ذهنی پیش از ورود به صحن، توجه شده است. دهلیز ورودی و فضای هشتی، نقطه عطفی در طراحی نظام سلسله مراتبی ورودی این مساجد است. بدین ترتیب، با ورود به دالان های اطراف که تاحدودی نیمه تاریک هستند؛ اشتیاق نماز گزار برای رسیدن دوچندان شده و در هنگام ورود، آمادگی لازم برای وی محقق می شود (طیسی و فاضل، ۱۳۹۱: ۸۲).

یکی از علل به وجود آمدن تفاوت در ورودی مساجد، تقسیم ورودی به جزء- فضاهای متنوع، و برقراری ارتباط میان آنها از طریق اصل سلسله مراتب می باشد. در این مسیر، هرچه دستیابی و رسیدن به هدف دشوارتر باشد و با سلسله مراتب پیچیده تری صورت گیرد، اشتیاق رسیدن بیشتر شده و «انسان

با طی مسیر علاوه بر تغییر مکان و تغییر زمان، تغییر حالت و حس را نیز در خود مشاهده خواهد کرد.» (حمزه نژاد و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۱) در جدول ۳، اجزای تشکیل دهنده ورودی های مساجد تاریخی شیراز در دوره قاجار با تفکیک فضایی این ورودی ها، بیان شده است.

ساماندهی و ترکیب فضاها و عناصر، موجب پدید آمدن سلسله مراتبی در نحوه قرارگیری، استفاده یا مشاهده عناصر می شود (سلطانزاده، ۱۳۷۲: ۱۰۶). عبور از بیرون به درون بعضی از بناهایی که فاصله بین فضای بیرونی تا فضای درونی در آنها زیاد است، نیاز به توجه و استفاده از اصل محور را در طراحی و ترکیب فضای ورودی، ضروری می ساخت. این محورها عبارتند از: ۱- محور قبله، ۲- یک محور فرضی مستقیم، ۳- محور تقارن بنا، ۴- محوری غیرمستقیم (همان: ۱۰۷).

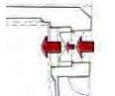

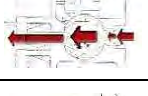

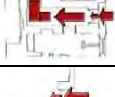

مسیر دسترسی به بنا

مسیر دسترسی از فضای بیرونی به فضاهای درونی دارای شکل های متعددی بوده است. در مواردی شکل این مسیر بدون طراحی و برنامه ریزی پیشین و تحت تأثیر بافت شهر شکل گرفته، و در موارد دیگر طراح، شکل مسیر دسترسی به بنا را طراحی و معین می کرده است (همان: ۱۱۰). مسیر دسترسی به بنا در نمودار شکل ۲، دسته بندی شده است.

شکل ۱. نمودار نقش فضای ورودی (نگارنگان، ۱۳۹۷)

جدول ۳. اجزای تشکیل دهنده ورودی مساجد شیراز در دوره قاجار

ردیف	عنوان مسجد	جلوخان	پیش طاق	درگاه	هشتی	دالان	ایوان	پلان فضای ورودی
۱	حاج باقر	*	*	*	*	*	-	
۲	آقار	-	*	*	*	*	-	
۳	علمدار	-	-	*	*	*	-	
۴	آقاباباخان	-	*	*	*	*	-	
۵	امام علی	-	*	*	-	*	-	
۶	بغدادی‌ها	-	-	*	*	*	-	
۷	آدینه خان	-	*	*	*	*	-	
۸	میرزاهادی	-	*	*	*	*	-	
۹	مولا	-	-	*	-	*	-	
۱۰	حاج علیرضا	-	*	*	*	*	-	
۱۱	حاج رضا	-	*	*	-	-	-	
۱۲	قدس	-	-	*	*	*	-	
۱۳	فتح	-	*	*	*	*	-	
۱۴	علی	-	-	*	-	*	-	
۱۵	طاهریه	-	*	*	-	*	-	

ادامه جدول ۳. اجزای تشکیل دهنده ورودی مساجد شیراز در دوره قاجار)

ردیف	عنوان مسجد	جلوخان	پیش طاق	درگاه	هشتی	دالان	ایوان	پلان فضای ورودی
۱۶	سیاوشان	-	*	*	-	*	-	
۱۷	حاج نظام	-	-	*	-	-	-	
۱۸	حاج غنی	-	*	*	-	*	-	
۱۹	حاج علی	-	*	-	*	*	-	
۲۰	مشیرالملک	*	*	*	*	*	-	
۲۱	نصیرالملک	*	*	*	*	*	-	

(نگارندگان، ۱۳۹۷)

یافته‌ها

اجزای کالبدی مساجد دوره قاجار شیراز و مسیر ورودی به داخل این مساجد از جنبه محور ورودی به داخل مسجد و نحوه ورود مستقیم و غیرمستقیم به این مساجد، در جدول ۴، بیان شده است. به علاوه، ویژگی‌های ورودی شامل؛ تزیینات، تناسبات، الگو، محل قرارگیری، و پلان ورودی مساجد قاجار شیراز در جدول ۵، نشان داده شده است.

باتوجه به مطالعات انجام شده می‌توان دریافت که ورودی‌های مساجد نوعی فضای معماری است. فضاهای موجود در مسیر ورودی‌ها نیز از اهمیت برخوردارند. با بررسی، مشاهده، و برداشت از کلیه پلان‌های مساجد شیراز در دوره قاجار، می‌توان در پنج حوزه متفاوت اجزای تشکیل دهنده ورودی، محور ورودی،

از روبه رو	• با ساخت جلوخان فضای ورودی در جلوی دید مراجعه‌کننده
از کنار	• به علت ساخت در بافت‌های متراکم و پیوسته • اهمیت بخشیدن به فضای ورودی
از امتداد مایل	• به علت ساخت در بافت‌های پیوسته و متراکم

شکل ۲. نمودار مسیر دسترسی به بنا (نگارندگان به نقل از سلطانزاده، ۱۳۷۰)

جدول ۴. اجزای کالبدی و مسیر ورودی به داخل مساجد شیراز در دوره قاجار

ردیف	عنوان مسجد	ورود مستقیم			ورود غیر مستقیم			محور		پلان ورودی
		روبه‌رو	کنار	امتداد	روبه‌رو	کنار	امتداد	محور	سلسله‌مراتب	
۱	حاج باقر	-	-	-	-	*	-	*	*	
۲	آقار	-	*	-	-	-	-	*	-	
۳	علمدار	-	-	-	*	-	-	-	-	
۴	آقاباخان	-	-	-	-	*	-	-	*	
۵	امام علی	*	-	-	-	-	-	*	-	
۶	بغدادی‌ها	-	*	-	-	-	-	*	-	
۷	آدینه‌خان	-	-	-	*	-	-	*	*	
۸	میرزاهادی	-	-	-	*	-	-	*	*	
۹	مولا	-	*	-	-	-	-	*	-	
۱۰	حاج علی‌رضا	-	-	-	-	*	-	-	-	
۱۱	حاج‌رضا	*	-	-	-	-	-	-	-	
۱۲	قدس	-	-	-	-	-	-	*	*	

ادامه جدول ۴. اجزای کالبدی و مسیر ورودی به داخل مساجد شیراز در دوره قاجار

ردیف	عنوان مسجد	ورود مستقیم			ورود غیرمستقیم			محور		پلان ورودی
		روبه‌رو	کنار	امتداد مایل	روبه‌رو	کنار	امتداد مایل	تقارن	سلسله‌مراتب	
۱۳	فتح	-	-	-	*	-	-	-	*	قبله
۱۴	علی	-	*	-	-	-	-	*	-	مستقیم
۱۵	طاهریه	*	-	-	-	-	-	-	-	قبله
۱۶	سیاوشان	*	-	-	-	-	-	-	-	قبله
۱۷	حاج نظام	*	-	-	-	-	-	*	-	مستقیم
۱۸	حاج غنی	-	*	-	-	-	-	*	-	مستقیم
۱۹	حاج علی	-	-	*	-	-	-	*	-	قبله
۲۰	مشیرالملک	-	-	-	*	-	-	*	*	قبله
۲۱	نصیرالملک	-	-	-	-	-	-	-	*	فرضی غیرمستقیم

(نگارندگان، ۱۳۹۷)

درگاه، هشتی، و دالان دارند. مساجد نیمه ساده با تزیین طاق ساده، دارای اجزای درگاه، هشتی، و دالان، و مساجد نیمه ساده با تزیینات کانه پوش دارای اجزای پیش طاق، درگاه، و دالان هستند. لذا به نظر می‌رسد بین انتخاب نحوه تزیینات در ورودی این مساجد، با انتخاب اجزای ورودی ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. به نسبت نوع اجزا، تزیینات خاصی به کار می‌رفته است.

نحوه ورود، تزیینات، تناسبات، الگوی ورودی، و محل قرارگیری ورودی گونه‌های مختلف را بیان نمود. در نوشتار حاضر، با بررسی و مقایسه نظام ورودی مساجد متعلق به دوره قاجار در شیراز، یافته‌های زیر، به دست آمده است (جدول ۶).
با نگاهی دقیق‌تر به دسته‌بندی انجام‌شده، مشاهده می‌گردد که همه مساجد مجلل با تزیینات کانه پوش، از منظر اجزا دارای جلوخان، پیش طاق، درگاه، هشتی، و دالان هستند، و مساجد مجللی که دارای تزیینات طاق ساده هستند، پیش طاق،

جدول ۵. ویژگی‌های ورودی در مساجد شیراز در دوره قاجار

ردیف	عنوان مسجد	تزیینات	تناسبات		الگوی ورودی	محل قرارگیری ورودی به مسجد		پلان ورودی	عکس ورودی
			نما	پلان		نسبت به قبله	جهت		
۱	حاج باقر	کانه پوش با پیرنشین	۱/۱	۱/۳	U شکل	شمال غربی	عمود بر قبله		
۲	آقا باخا	طاق ساده	۱/۱	۱/۴	N شکل	جنوب غربی	۱۸۰ درجه بر قبله		
۳	میرزا هادی	طاق ساده	۱/۱	۱/۵	مستقیم	جنوب شرقی	عمود بر قبله		
۴	حاج علی رضا	طاق تونشسته با پیرنشین	۱/۱	۱/۳	L شکل	شمال غربی	راستای قبله		
۵	فتح	کانه پوش با پیرنشین	۲/۱	۱/۳	مستقیم	شمال شرقی	راستای قبله		
۶	امام علی	طاق تونشسته با پیرنشین	۳/۵	۱/۴	مستقیم	شمال غربی	عمود بر قبله		
۷	سیاوشان	کانه پوش	۲/۱	۱/۷	مستقیم	شمال شرقی	راستای قبله		
۸	حاج علی	کانه پوش	۲/۱	۱/۵	مستقیم	جنوب شرقی	عمود بر قبله		
۹	مشیرالملک	کانه پوش با پیرنشین	۱/۲	۱/۶	U شکل	جنوب شرقی	عمود بر قبله		
۱۰	نصیرالملک	کانه پوش با پیرنشین	۱/۲	۱/۴	L شکل	شمال	عمود بر قبله		
۱۱	آقار	طاق ساده	۳/۴	۱/۲	مستقیم	شمال شرقی	راستای قبله		
۱۲	علمدار	طاق ساده	۳/۴	۱/۳	N شکل	جنوب غربی	۱۸۰ درجه بر قبله		

جدول ۵. ویژگی‌های ورودی در مساجد شیراز در دوره قاجار

ردیف	عنوان مسجد	تزیینات	تناسبات		الگوی ورودی	محل قرارگیری ورودی به مسجد		عکس ورودی
			نما	پلان		نسبت به قبله	جهت	
۱۳	علی	کانه پوش	۲/۱	۱/۲	مستقیم	راستای قبله	شمال شرقی	
۱۴	بغدادی‌ها	طاق ساده	۳/۴	۱/۳	مستقیم	عمود بر قبله	شمال غربی	
۱۵	آدینه‌خان	طاق ساده	۱/۱	۱/۴	مستقیم	عمود بر قبله	جنوب شرقی	
۱۶	مولا	کانه پوش	۲/۱	۱/۲	مستقیم	راستای قبله	شمال شرقی	
۱۷	حاج‌رضا	کانه پوش	۲/۱	۱/۱	مستقیم	عمود بر قبله	جنوب شرقی	
۱۸	قدس	طاق ساده	۵/۴	۱/۳	L شکل	عمود بر قبله	شمال غربی	
۱۹	طاهریه	کانه پوش یا پیرنشین	۵/۳	۱/۲	مستقیم	عمود بر قبله	جنوب شرقی	
۲۰	حاج‌نظام	طاق ساده	۱/۱	۱/۱	مستقیم	عمود بر قبله	شمال غربی	
۲۱	حاج‌غنی	کانه پوش یا پیرنشین	۲/۱	۱/۲	مستقیم	عمود بر قبله	جنوب شرقی	

(نگارندگان، ۱۳۹۷)

این مساجد از اهمیت برخوردار باشد، محور ورود دارای اهمیت بوده است. می‌توان نحوه ورود را به دو دسته کلی تقسیم‌بندی نمود. به‌هر صورت، چه محور با قبله منطبق باشد و چه نباشد، معمار با چرخش‌های نظام‌مند کاربران را به سمت مسیر قبله، هدایت می‌کرده است. اما نباید فراموش کرد که جهت‌گیری زمین و معبر وابسته به آن، که ورودی مساجد را تعریف می‌نماید،

با بررسی الگوهای موجود در محور و نحوه ورود، دیده می‌شود که نحوه ورود غالباً از روبه‌رو، کنار، یا امتداد، مایل صورت گرفته است. بدین معنا که، شبهه خاصی برای نحوه ورود در این مساجد وجود نداشته، اغلب نسبت به نحوه قرارگیری معابر و نیز با توجه به محور قبله، ورودی‌ها غالباً مستقیم یا غیرمستقیم بوده است. به‌هر حال، بیش از آنکه نحوه ورود در

در خصوص تناسبات پلان و نمای ورودی می توان به سه دسته کلی، دست یافت. هر چند به نظر می رسد تناسبات نما اهمیت بیشتری داشته، و از قواعد دقیق تری پیروی می کرد، اما احتمالاً این قواعد تابعی از محل قرارگیری مسجد و د رواقع، عرض معبر محل دسترسی بوده است. هر چه جلوخان مساجد دارای فضای باز بیشتری بوده، تناسبات نما به الگوی ۳ نزدیک تر می شده است، و هر چه معبر محل قرارگیری امکان مکث کمتری را به بیننده می داده، معمار از الگوی ۱ تبعیت بیشتری می کرده است.

جزو محدودیت هایی بوده است که معمار می بایستی با زیبایی هر چه تمام تر آن ها را به پتانسیل هایی جهت بهره گیری معنوی از فضا به کار ببرد. با توجه به اینکه ورود از جهت عمود به قبله بیشترین تعداد مسجد را شامل می شود و با عنایت به موقعیت قرارگیری به نظر می رسد، تغییر در مسیر ورودی به علت عدم ورود مستقیم در راستای قبله بوده است. درصد کمی که این مورد در آن ها دیده شده، به علت سرعت در ساخت و ساز در آن دوره، نادیده گرفته شده است.

جدول ۶. دسته بندی مساجد بر اساس معیار اجزا و تزئینات

الگوی اجزا و تزئینات	اجزای تشکیل دهنده	تزئینات	طاق ساده (با یا بدون پیرنشین)	کانه پوش (با یا بدون پیرنشین)
الگوی ۱	مجلل (تقریباً دارای همه اجزای ورودی)	آقار، آقاباباخان، آدینه خان، میرزا آقاهادی، فتح	حاج باقر، نصیرالملک، مشیرالملک، حاج علی رضا	
الگوی ۲	نیمه ساده (دارای حداقل سه عنصر از اجزای ورودی)	عملدار، بغدادی ها، قدس، امام علی	طاهره، سیاوشان، حاج علی، حاج غنی	
الگوی ۳	ساده (دارای یک یا دو عنصر از اجزای ورودی)	حاج نظام	مولا، علی، حاج رضا	

(نگارندگان، ۱۳۹۷)

جدول ۷. دسته بندی مساجد بر اساس معیار نحوه ورود و محور ورود

الگوی محور و نحوه ورود	نحوه ورود محور	مستقیم	غیر مستقیم
الگوی ۱	انطباق با محور قبله	آقار، مولا، حاج علی، سیاوشان، طاهره	آقاباباخان، فتح، حاج علی رضا، آدینه خان، میرزا آقاهادی
الگوی ۲	عدم انطباق با محور قبله	بغدادی ها، علی، حاج نظام، حاج غنی، امام علی، حاج رضا	نصیرالملک، قدس، مشیرالملک، حاج باقر، علمدار

(نگارندگان، ۱۳۹۷)

جدول ۸. دسته بندی مساجد بر اساس معیار تناسبات پلان و نمای ورودی

الگوی تناسبات در نما و پلان	تناسبات پلان		تناسبات نما
	۱/۲ و ۱/۱	۱/۴ و ۱/۳	
الگوی ۱	۱	حاج باقر، آقاباباخان، حاج علی رضا، آدینه خان	میرزا آقاهادی
الگوی ۲	۱ >	علی، مولا، حاج رضا، طاهره، حاج غنی	سیاوشان، حاج علی
الگوی ۳	۱ <	آقار	مشیرالملک

(نگارندگان، ۱۳۹۷)

نتیجه گیری

ورودی مساجد در دوره‌های مختلف دارای حجمی چشمگیر نسبت به بناهای دیگر است. ورودی مساجد و بناهای مذهبی در نگرش معماران، مرز بیرون بنا به عنوان جهان مادی و درون آن به عنوان جهان معنوی بوده است، لذا دارای هویتی خاص هستند و گاهی با فرورفتگی حجمی در متن، و زمانی با تزیینات متفاوت، و یا با ارتفاعی بلند متمایز شده‌اند. با بررسی ساختار فضایی ورودی‌های مساجد شیراز آنچه بیش از هر چیز دیگری خودنمایی می‌کند، عوامل فرهنگی و محیطی حاکم بر طراحی بوده است. این وضعیت می‌تواند با نحوه قرارگیری زمین و معبر، شکل زمین، همسایگی و ... مرتبط باشد. اما آنچه روشن است، لزوم تشخیص ورودی مساجد است. ورودی مساجد، اولین عنصری است که موجب تمایز مسجد از سایر بناهای شهری می‌شود. به همین جهت این عنصر، حرکتی عمودی رو به آسمان دارد و انتقال‌دهنده معانی و مفاهیم قدسی است. از آنجاکه مساجد شیراز در دوره‌های مختلف فاقد عنصر مرکزی و عمودی گنبد بوده‌اند، ورودی مساجد به عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر اصلی بنا در تشخیص بخشیدن به آن، دارای ارزش بوده است. همچنین، در طراحی و جای‌گیری آن، دقت فراوانی به عمل می‌آمده است.

براساس این مطالعه، آنچه در دسته‌بندی‌ها مشخص گردید، این است که همه مساجد قاجاری شیراز، عنصر ایوان را ندارند. عناصر دیگری که در ورودی مساجد شیراز دیده می‌شود، جلوخان، پیش‌طاق، درگاه، هشتی، و دالان می‌باشد. مساجد مختلف، بنا به اهمیت یا ضرورت می‌توانند برخی یا همه این عناصر را داشته باشند.

مساجد مورد بررسی در این پژوهش، که عمدتاً مساجد محلی هستند، متناسب با زمین‌های در دسترس و با ساحت‌های گوناگون توسط بانیاان مختلف بنا شده‌اند. با این حال، همگی از مدخل ورودی مشابهی برخوردارند و عابر گم‌گشته را پس از عبور از فضاهای واسطه‌ای، به ساحت قدسی مسجد هدایت می‌کنند.

در مساجد عصر قاجاری شیراز، فضاهای ورودی غالباً در امتداد یکی از محورهای تقارن بنا و در وسط یکی از اضلاع قرار دارند. نحوه ورود به بنا نسبی است و می‌تواند مستقیم یا غیرمستقیم باشد. صرف‌نظر از تنوع در شیوه‌های طراحی ورودی مساجد، ورود به فضای میانی مساجد به صورت تدریجی و از طریق فضاهای واسطه‌ای، صورت می‌گرفته است. در طراحی با محورهای ورودی مستقیم، معمار با تزیینات فاخر و اجزای مفصل‌تر، عابر را به پیمایش مسیری معنوی از ساحت دنیوی به فضای مینوی، هدایت می‌کرده است.

در مساجدی که الگوی ورودی به فضای مسجد غیرمستقیم بوده، از پلان L شکل، N شکل و یا U شکل بهره گرفته شده است. در این مساجد به نسبت مساحت مسجد، اگر مسجد بزرگ بوده، تلاش شده تا از بیشترین عناصر در اجزای ورودی بهره گرفته شود. بدین شکل، علاوه بر فرم تعدد اجزا نیز سیر از جهان مادی به معنوی را تسهیل می‌کند. در صورتی که مسجد به لحاظ ابعاد کوچک بوده، از محور گردش به عنوان ابزاری قدرتمند جهت این امر استفاده شده است.

در بیشتر مساجد ورود از سمت عمود بر قبله انجام شده است تا پس از ورود به فضای میانی، کاربر مستقیماً با محور قبله ارتباط برقرار نماید.

فهرست منابع

- احمدی، عباسعلی (۱۳۹۲). مطالعه تطبیقی- تحلیلی مسجد جامع گز به استناد نویافته‌های مرمتی. نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، ش (۴): ۳۷-۴۶.
- بورکهارت، تیتوس (۱۳۷۶). هنر مقدس، اصول و روش‌ها. ترجمه جلال ستاری، تهران: انتشارات سروش.
- حمزه‌نژاد، مهدی؛ نقره‌کار، عبدالحمید و خراسانی مقدم، صبا (۱۳۹۲). گونه‌شناسی مفهومی ورودی مساجد در ایران با استفاده از مفاهیم قدسی. فصلنامه علمی- پژوهشی معماری اسلامی، ش (۱): ۹۰-۹۰.
- توکلیان، زهرا و بهمنی کازرونی، سارا (۱۳۹۴). بررسی چگونگی انتظام شبستان در مساجد تاریخی شیراز. فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش‌های معماری اسلامی، ش (۸): ۹۵-۹۰.

- خسرو جردی، نرجس و محمودی، مسعود (۱۳۹۳). مسجد و بازنده‌سازی معانی، مفاهیم و نمادهای ایرانی اسلامی، نهمین سمپوزیوم پیشرفت‌های علوم و تکنولوژیک مشهد. مشهد: مؤسسه آموزش عالی خاوران.
- دوستی مطلق، پیوند (۱۳۸۸). بررسی تاریخچه ورودی. مجله آرمان‌شهر. ش (۲): ۹۵-۹۲.
- رمضان‌جماعت، مینا و نیستانی، جواد (۱۳۸۹). جلوه‌های سنت و تجدد در فضاهای ورودی خانه‌های تهران دوره قاجار. نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی. ش (۴۴): ۷۵-۶۵.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۷۷). فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۷). معماری مساجد و مصلها حفظ ارزش‌های معماری اسلامی و ایرانی و به‌کارگیری آن در تکنولوژی مدرن. کتاب ماه هنر، ش (۱۲۴): ۳۸-۳۲.
- طبسی، محسن و فاضل‌نسب، فهیمه (۱۳۹۱). بازشناسی نقش و تأثیر جریان‌های فکری عصر صفوی در شکل‌گیری ورودی مساجد مکتب اصفهان. نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی. ش (۳): ۹۰-۸۱.
- علی‌الحسابی، مهران و قربانی، ابوالفضل (۱۳۹۳). بررسی ویژگی‌های فضای ورودی به‌عنوان مفصل و حریم بصری در عرصه‌های عمومی مجاور؛ نمونه موردی: بندر لافت. فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی. ش (۵): ۸۹-۸۸.
- کاظمی، سیدمحمد و کلانتری خلیل‌آباد، حسین (۱۳۹۰). ابزارهای پیام‌رسانی معنوی در معماری مسجد با تأکید بر نقش ایدئولوژی اسلامی. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ش (۶): ۴۶-۴۱.
- - کمالی سروستانی، کوروش (۱۳۸۴). مساجد تاریخی شیراز. تهران: دانشنامه فارس، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری فارس.
- کمالی، محمدرضا (۱۳۸۸). بررسی معماری دوره قاجار. دوفصلنامه تخصصی دانش مرمت و میراث فرهنگی، ش (۴): ۴۹-۴۷.
- محمدی، رضا و رجبی، محمدعلی (۱۳۸۸). بررسی کتیبه‌های سردر ورودی منازل تهران از دوره قاجار تا کنون. فصلنامه علمی پژوهشی نگره، ش (۱۵): ۲۷-۱۹.
- معماریان، غلامحسین (۱۳۷۲). معماری ایران. تهران: سروش دانش.
- معماریان، غلامحسین و طبرسا، محمدعلی (۱۳۹۱). گونه و گونه‌شناسی معماری. نشریه علمی - پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران. ش (۶): ۱۱۱-۱۰۷.
- مهدوی‌نژاد، محمدجواد؛ قاسم‌پور آبادی، محمدحسین و محمدلوی شبستری، آیسا (۱۳۹۱). گونه‌شناسی مسجد - مدرسه‌های دوره قاجار. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ش (۱۱): ۱۵-۵.
- Nurul Athiqah Baharudin & Alice Sabrina Ismail. (2014). Communal Mosques: Design functionality towards the development of sustainability for community. **AicQoL2014 Kota Kinabalu AMER International Conference on Quality of Life The Pacific Sutera Hotel**. Sutera Harbour. Kota Kinabalu. Sabah. Malaysia.
- R. Othman, Z.J.Zainal-Abidin (2011). The Importance of Islamic Art in Mosque Interior. **The 2nd International Building Control Conference 2011**. لطفا مشخصات این منبع را مشخص کنید
- Tayyab Ahmad; Muhammad Jamaluddin Thaheem; Amad Anwar & Zia ud Din (2016). Implications of stereotype mosque architecture on sustainability. **International Conference on Sustainable Design, Engineering and Construction**.
- <http://www.farschto.ir> <access times: 1.4.2016>

Received: 2022/09/18

Accepted: 2024/06/05

The Order of the Mosques Entrance Spatial Structure in Shiraz in the Qajar period

Malihe Taghipour* Saeideh Askarzadeh**

Abstract

7

Religious spaces, especially mosques, were of great importance in the Islamic era. The entrance space, which is the first element to enter, can have a physical and functional role and convey meanings. The view that the beliefs and values of the society result in architectural innovations is most commonly found in the physical and spatial system of mosques. The present study aimed at the typology of mosque entrance based on the physical differences, path, and direction of the entrance. However, the mosques entrance has undergone many changes over the course of history, which is the criterion for examining the current conditions of the mosques due to the lack of information. The research is a descriptive-analytical study, i.e. the analysis of the spaces designed for the entrance of the Qajar mosques in Shiraz. The paper first focuses on the development of entrance from the beginning, and then describes the entrance space, role, and components in the mosques. In this section, all the mosques in Shiraz constructed in the Qajar period are studied, and their physical characteristics and components are reported in few tables. Finally, the characteristics of all the Shiraz mosques in the Qajar period are mentioned according to field research and available maps. By examining all the remaining mosques, it is possible to categorize their entrances in terms of the entrance components, axis, entry, decorations, façade and plan ratios, entrance pattern, and entrance location.

Keywords: entrance, Qajar period, shiraz, Mosque.

* Assistant Professor of Architecture, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz (Corresponding author).
Malihe_taghipour@yahoo.com

** Master of Architecture Student, Hafez Shiraz Higher Education Institute, Shiraz.